

ורכר מאמינים

עלון שבועי מבית 'בני אמונים'

301

פרשת בראשית

תש"פ

מאוצרות אמונים

פניני אמן ותפלה בפרשה

שתף במעשה בראשית

"בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ" (א כ)
כתב ה'כלב':

הפסוק שלפנינו מרכיב משבע מילים ועשרים ושמונה אותיות. במקביל, גם השבח הנשגב: "יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא" כולל בתוכו שבע מילים ועשרים ושמונה אותיות. מכאן רמז לדרשת חכמים (ראה סוטה מט א) שכל העונה 'אמן' יהא שמה רבא בכונה פאלו נעשה שתף לקדוש ברוך הוא במעשה בראשית.

לכך גם כונו חכמים במאמרם (שבת קט ב): "כל העונה אמן יהא שמה רבא בכל כחו קורעין לו גזר דינו, הינו שהמקוץ ומדקדק בכל כ"ח האותיות שבשבח זה זוכה שיקרע גזר דינו.

הוסיף ואמר רבי צבי אלימלך מדינוב כי אף תבת 'בראשית' רומזת לחובת עגית 'אמן' יהא שמה רבא בכל כחו; "בראשית" ראשי תבות: 'אמן' יהא שמה רבא תענה בקול (בכח).

'כלב' ט"ז: "אנך דכלה צרפי בראשית אות ספ

'יוצר בראשית' נתנה לנו

"בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ" (א כ)
ומה טעם פתח ב'בראשית'...? שאם יאמרו אמות העולם ל'שראלי': 'לסטים אתם, שפכשם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" (רש"י).

על פי דברי רש"י מסביר רבי אברהם יצחק שיין שליט"א ר"מ בישיבת תפארת ירושלים, את הסבה שבתפלת 'עלינו לשבח' מתארים אנו את הקדוש ברוך הוא דוקא כיוצר בראשית: תפלה זו תהן הושע כשפכש את העיר הראשונה מידי האמות - היא ירחו (כלב טו), וכדי להשקיט את טענות האמות כנגדו, הזכיר את עבדת היות ה' 'יוצר בראשית, וכדברי רש"י: "הוא בראה... ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם".

'ברכת איש'

'אורות מאפל' אמר ויהי

"ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור" (א כ)

כלל הוא בדינו: 'כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער' (מגלה ב). אם כן, מדוע נקטה התורה לשון ויהי כלפי בריאת האור?

באר רבי מנחם מנדל מווישניץ:

במקרא (חגיגה יב א) מבאר שאת האור שנברא ביום הראשון, גזר הקדוש ברוך הוא כדי שלא יתנו ממנו הרשעים,

ברכה בקול - 'אמן' בקול

"בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ" (א כ)

כתבו בעלי התוספות: "בקול רם אברך שם יי תמיד" - ראשי תבות: 'בראשית', מכאן שיש לחנן לומר כל הברכות בקול רם. 'ברא' - ראשי תבות: 'ברכות' רם אמר".

בדומה לכך הביא החיד"א בשם גורי האר"י: "בראשית" ראשי תבות: "בקול רם אברך שם יי תמיד", מכאן רמז שיש לברך בקול רם שיענו אמן. ובספר 'חסדי דוד' הוסיף ודרש את חובת עגית אמן על הברכות מתבת 'בראשית' עצמה שהיא ראשי תבות: "תמיד יברך בקול רם שיענו אמן". וכבר כתב רבי יהודה החסיד שהאומר ברכות בלחש גוזל מן הצבור את מצות עגית אמן.

מעשה נוצר על אודות מעלת אמירת ברכות בקול הביא בספר 'אור דרעי':

"ואני הכרתי יהודי אחד מוורמ"ש, והיו קורין אותו ר' בונים, והיה זמן וקובר מתים. ושמעתי אל נכון ואל האמת שפעם אחת השפים לבית הכנסת וראה אדם אחד יושב לפני בית הכנסת ובראשו כתר של עשבים שקורין 'צפל' [עשב בעל ריח טוב במיוחד]. ונתפחד, כסבור שהוא שד. וקראו ואמר לו: 'וכי אינך פלוגי שמות עתה, שקברתי? ואמר לו: 'הן'. ואמר לו: 'האיך אתה באתו עולם? ואמר לו: 'היטב עד מאד'. ואמר לו: 'מה זכיות יש לך? והלוא אתה היית אדם כל דהוי? ואמר לו: 'דק באותו זכות שהייתי אומר ברכות בקול נעים בבית הכנסת, בזכות זה הביאני בגן עדן ומכבדני אותי! וזה לך הסימן שאני הוא המדבר אליך, כי תראה בית יד חלוקי שקרוע, שקרוע לי כשהלבשתי התכריכי. ושאל לו: 'מה זה שבראשך? וענהו: 'הם עשבים שבגן עדן ששמותי בראשי כדי לבטל ריח רע מעלי של זה העולם'. כתבתי אני המהבר אלו המעשים, כדי שיראה ירא שמים וישים אל לבו ויאמר שבחתי של הקדוש ברוך הוא בקול נעים ובכונה ויזכה לגן עדן".

'תוספות השלם' אות נא; 'אור דרעי' הל' שבת מב ו' ספר 'חסידים' רנד; 'נחל קדומים' אות ו' חסדי דוד'

נתן להוסיף ולדרש: 'ברא' ראשי תבות: 'בקול רם אמן'; לפי שאמר חכמים (ברכות מה א): "לעונה אמן לא יגביה קולו יותר מן המברך". לפיכך אם מברכים את ה' בקול כנרמז בתבת 'בראשית', נתן אף לענות אמן בקול, וכפי שפרשו התוספות (שבת קט ב) את דברי הגמרא: "העונה אמן בכל כחו" - "בקול רם".

ותחתיו נתן לנו את אור המאורות. והנה, האור הראשון שנברא היה אור אמת, ואילו 'האור הטבעי' הקים בימינו נחשב 'אור' רק ביחס לחשך, לפיכך הוסיפה התורה בבריתא לשון צער.

בכך פרש הוא את הנאמר בפתיחה ל'יוצרות' לזמרים הנוראים: "אור עולם באוצר חיים - אורות מאפל אמר ויהי", "אור עולם" - את האור הראשון, גזר הבורא "באוצר חיים", וכיון שתחתיו ברא "אורות מאפל", כלומר: אור הנחשב 'אור' רק ביחס לאפל, לכך בבריתא "אמר ויהי" - לשון צער.

רבי נתן לופרט, מנאוגי ירושלים, הביא בענין זה את המבאר ברמב"ן (בפסוק הבא) שלפיו נאמר בבריתא האור: "ויהי אור", ולא: "ויהי כן" כשאר הזמרים, כיון שהאור הראשון שנברא נגזר, ומתוך החשך שבא אחריו נברא אור המאורות הקים בימינו. על פי זה הסביר את לשון הכתוב (ישעיה מה ט): "יוצר אור ובואר חשך", שהאור שנוצר בימינו נוצר מתוך החשך שבא ה' ביום הראשון.

על פי דרכו פרש אף הוא את לשון ה'יוצרות' שהנבא לעיל: "אור עולם" - האור הראשון, נגזר ב: "אוצר חיים", ומשום שאחריו ברא ה' "אורות מאפל" - מתוך החשך, לכן "אמר ויהי [אור]", ולא: "ויהי כן".

'שיח זקנים' ח"ב עמ' קסח; 'שארית נתן'

'ראה והתקין' או 'רעה והקטין'

"ויעש אלקים את שני המאורות הגדלים" (א טו)

"שנים נבראו, ונתמסטה הלבנה על ששקנה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד" (רש"י, ע"פ חז"ל ס ב).

בפיט א-ל אדון אנו משבחים את ה' על בריאת המאורות: "קרא לשמש וירח אור, ראה והתקין צורת הלבנה". ויש להבין: מה 'רעה' שעל פו: 'התקין צורת הלבנה'?

פרשו בעלי התוספות כי בכך רמז הפסוק למבאר במדרש (ב"ר א ו) שפיון ש'רעה' הקדוש ברוך הוא ששתיים אמות העולם לעבד לחמה ולעשיתה אלה, לכך 'התקין' עוד מאור גדול כצורתה, כדי שיכחישו זה את זה מלהיות אלה. ואכן, לאחר ששקנה ונתמסטה, שוב נתן מקום לטעות ולעבד לחמה.

הוסיפו והביאו בעלי התוספות כי יש שגרסו: "רעה והקטין צורת הלבנה". לגרסתם פסקה זו אינה מתייחסת לעצם בריאת הלבנה, אלא לדברי חכמים, שפיון ש'רעה' ה' ששקנה הלבנה עמד והקטין.

'דעת זקנים' מב'על' התוספות; הגהות מהר"ן חיות חז"ל ס ב

בראשית ראשי תבות:

'ב'קול רם אברך שם יי תמיד' (תוספות השלם).

בראשית חיים - בברכות השחר,

כלנו מקפידים לברך את ברכות השחר

בקול רם ולזכות את השומעים בעגית אמן.

לעיני כל ישראל
בראשית

ברכות השחר: בקול בכוונה בחברותא.

ברכות השחר בחרותא (ג)

צאי לך בעקבי הצאן

לסיום סדרת המאמרים על אודות השכמת הבקר בכלל, ומנהג אמירת ברכות השחר בחרותא בפרט, ראינו לנכון להביא לפני הקוראים חלק קטן מהעדות הנאמנות שנשמעו מפי ספרים וסופרים על גדולי ישראל שהחזיקו במנהג זה במהלך הדורות. זאת למען נשמעו בני הדור האחרון ומהם ילמדו לעשות, וכפי שכבר צין פוסק הדור, רבנו שמואל הלוי וואזנר זצ"ל, בכנסו שנערך בשנותיה הראשונות של מהפכת 'בני אמונים':

"מנהג ישראל קדום היה, שהיו אומרים כל ברכות השחר בצבור, גם סדר הברכות שלפני ברכת 'הנותן לשכוי בינה' ואילך. והיו כל הקהל מברכים הברכות בצאתם חוצה, האחד מברך וחברו עונה אחרי אמן, ואחר כך היו מתחלפים: זה מברך ומשנהו עונה על ברכותיו. מנהג זה נשתבח בתקופות האחרונות, ועתה זכו 'בני אמונים' להחיות ולסיד מחדש מנהג קדום זה, בבחינת (שבת קא ד יעוד) 'שכחום וחזרו ויסודם'..."

הבית יוסף והאר"י הק'

אם באנו לתור אחר שריש מנהג זה, נמצא כי הוא כבר הובא בשלחן ערוך (אורח חיים ד), וזה לשונו: "יש נוהגין שאחר שברך אחד ברכת השחר וענה אחריו אמן, חוזר אחד מהעונים ועונה אחריו אמן. ויכסדו האה עושים כל אותם שענו אמן תחלה, ואין לערער עליהם..." ובכרפי יוסף (אורח חיים טו) הוסיף וכתב הדין: "א"י יודיע נתפשט המנהג בברכים ועירות גדולות דבריו מר".

מן הבולטים שהחזיקו במנהג זה היה רבנו האר"י הקדוש, וכפי שהעיד תלמידו הגדול מהר"ח: "כשהיה איה אחד מברך ומסדר הברכות בבית הכנסת היה עונה אחריהם אמן, ואפילו אם היה באמצע הזמירות (פסוקי דזמרה) היה מפסיק לענות אחריהם אמן, אף אם היו המברכים רבים" (שער הפגנות ברכות השחר, וראה 'שערי תשובה' אורח חיים ו ו פתבת: 'אפילו היו מאה...').

הרבי בעל 'בית אהרן' משרליו אשר אף הוא נהג והורה פן לחסידיו, הוסיף בהתפעלות על הדברים: "אף על פי שהיה האר"י הקדוש יכול לברך אמן לחד כל העולמות, אפילו הכי לא השגיח על זמנו ולא היה מתעצל לשמע אפילו מאה פעמים 'הנותן לשכוי בינה' וכל הברכות" (בית אהרן דף ט).

הרבי ר' שמעלקא מניקלשבורג ותלמידיו

על הרבי ר' שמעלקא מניקלשבורג שידוע היה בחבתו המיוחדת ובאהבתו היתרה למצות ענית אמן ספר:

"החזוה מלבלין למד בצעירותו בשינאווא בישיבתו של הרבי ר' שמעלקא מניקלשבורג. הרבי ר' שמעלקא אהב מאד את תלמידו הצעיר בעל המה החרדי והשנו, קרבו אצלו בחבה יתרה, ובכל בקר החזוה אומר ברכות השחר בקול רם, והרבי ר' שמעלקא היה עונה אמן על כל ברכה וברכה. חבריו תלמידיו השיבה היו מקנאים בו, והרבי ר' שמעלקא היה אומר להם: 'דעו לכם

שעל ברכותיו עונים אמן כל פמליא של מעלה'" (מגדולי התורה והחסידות יט עמ' טז).

ואכן, עד ערב ימיו החזיק החזוה מלבלין בהנהגת קדש זו, כפי שהעידו כי מדי יום ביומו נוהג היה לקרא אליו ילד בשעת הבקר, כדי שיאמר לפניו את הברכות והוא יענה אחריו אמן (אבני זכרון עמ' רכז).

אף תלמידו של הרבי ר' שמעלקא שמלא את מקומו ברבנות העיר ניקלשבורג - רבי מרדכי בענט זצ"ל - הקפיד להגיע מקדם לבית מדרשו ולשמע מפל אחד ואחד מהמתפללים את ברכות השחר כדי לענות אמן אחריהם, ואחר כך אמר הוא בעצמו הברכות על הסדר בקול נעים ובכונה קדם שיעמד השליח צבור בתפלה (מילות מהר"ם בענט זכרון ר"א עמ' 16).

רבים מגדולי ישראל נהגו במנהג זה

היסוד ושרש העבודה' (שער האשמות פרק א) כתב: "ברכות השחר... טוב לסדרם בבית הכנסת עם שאר התפלה, כדי שיענו אחרים אמן אחר ברכותיו, כי מה מאד גדולה מעלת הברכה כשעונים אחרים אמן".

אף על רבי חיים פלאגי העיד: "מעולם לא קץ על השמעת קול התינוקות, אדרבה, היה קורא אותם בבקר בבקר לפניו כדי שיאמרו ברכות השחר, כדי לענות אחריהם ברוך הוא וברוך שמו ואמן" (צאה מתי"ס הנקבות אות ט).

רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים, 'האדרת', העיד על עצמו:

"מאד מאד הייתי נוהג בענית אמן עוד מילדותי, ואני אוהב ורץ בחבה יתרה למצוה זו, עד שכמעט נטבע הוא לי, שהרגלתי בכל יום לשמע ברכות השחר מכמה אנשים, וממני ילמדו כל הרואה אותי לעשות פן לחבב ענית אמן... אשר בתחלה היו מזלזלים בהם, ולא החשיבו את המצוה הזאת לכלום, ומי וזמר מה שהפליגו חז"ל בשבעה? ויזכר מה קרה יוכל כל אחד לקנות לו עולם הבא. לקים מצוות למאות, בכל יום בקול ובלי לאות" (נפש דוד אות כז).

אף המשגיח רבי יחזקאל לוינשטיין היה מסיים בכל יום לבא להכיל הישיבה שעה ארבע לפני תחלת תפלת שחרית, שם היה בחור קבוע שהיה אומר לפניו כל בקר את ברכות השחר כדי שיוכל לענות אמן אחר ברכותיו (שפוד הדאה והעבודה עמ' 67).

וכך דרש בעל 'שפע חיים' מצאנו בשעור חמט רש"י פרשת חקת-גלק תשליט:

"וכבר מלתי אמורה זה כמה, בבקשה להחזיר עטרה לישנה ולהנהיג בבתי מדרשנו סדר התפלה עם הש"ץ. כפי שהיה נהוג מאז ומקדם, שבכל מנין שהתפלל, התחילו מן ברכות השחר. שתחלה הש"ץ אומר הברכות ואחר כך אומר כל אחד לעצמו, וירא שמים שיהיה לשמע מעוד כמה אנשים כדי לענות אחריהם ב"ה וב"ש ואמן. ואצל זמני הקדוש [הדברי חיים] היה חק קבוע דבר יום ביומו שאחד ופעמים שנים מהילדים היה אומר לפניו את ברכות השחר, עם גניו הקדושים בקטנותם או אחד מנכדיו או ילד אחר" (שפע חיים תורה ומועדים חלק יט עמ' שנו).

ר' יאסל בר-מזל

עמוסות הסחורה. ידידיו הסוחרים של רבי יאסל שראוהו מתחיל לשטח על דוכנו את הסחורות, אמרו לו ברחמים מעשים, כשפת שחוק על שפתותיהם:

"יאסל, יאסל, לשם מה לך לטרח לשטח את סחורתך; היריד כבר חלף עבר. שוב וסע לביתך, ומי יודע, אולי אם תתפלל היטב, בפעם הבאה יתמלא מזלך ותצליל להרוים ממסחרך..."

אלא שר' יאסל לא התביש כלל מפני המלעיגים עליו. תחת זאת הוא המשיך בלא אמו ודברים לסדר את סחורתו על גבי הדוכן, אחר נטל ספר תהלים בידו והמתין בבטחון לבאות.

כל הסוחרים שכבר הספיקו למכר את סחורתם, החלו לטל בין הדוכנים. מי כדי לרכש תחתיו סחורות אחרות כדי למוכרן לעירו, ומי כדי לפשו קמעא טרם שובו לביתו. וזאת ר' יאסל שיעדן עמד מאחורי דוכנו העמוס, ממתינ לקונים שאולי יבואו. והם אכן באו...

פתאום, מפאתי השוק הגיחה במהירות מוקפה מפאת, רתומה לסוסים אבירים. הרבב עצר בחריקה, ומבעד לדלת המוקפה יצא אציל פולני לבוש בהדרו והחל להסתובב בין הדוכנים הריקים בצעדים גאים.

"מה כבודו מחפש?" התענין אחד הסוחרים, והאציל השיב קצרות: "פשתן. אני זקוק באופן מדי לכמות גדולה של פשתן. סובבתי בכל האזור כדי להשיגו, ורק עתה שמעתי שפאן הוא נתן להשגה".

כיון שבכל השוק לא נמצא פשתן, מלבד בדוכנו של ר' יאסל, רבים עקבו עתה אחר מרבטו של האציל ששעשה דרכה לעבר דוכנו. האציל אפילו לא נסה לעמד על הפוקח, הוא מהר לשלם טבין ותקילין בעבור הסחורה ופנה לדרכו.

מגדן עמדו הסוחרים, המומים ומשתוממים אל מול המאורע שהתרחש לגד עיניהם. "יוסל בר מזל הוא", התפעלו איש באזני אחיו, וביניהם כבר הספיק יוסל לפרק את דוכנו.

עתה נותרה משימה אחת בפניו של רבי יאסל: לרכש סחורה חדשה כדי למוכרה ביריו ולהתפרנס בה. אלא שהשוק כבר היה ריק לחלוטין מפל סחורה. הסוחרים הביטו זה בפני זה והמתו; האם גם הפעם יתרחש עמו נס?

אכן פן. גם הפעם הוכח כי 'הבוטח בה' חסד יסובבנו'. לפתע נכנס למתחם השוק סוחר נכרי אשר אין לפני זמן מה מכר את סחורתו, רכש תחתיה סחורה אחרת ופנה לדרכו. כשדמעות על פניו תנה בפני הסוחרים את צרתו: בדרכו לשוב לביתו ושרבו וגלגל עגלתו. עתה אין בידו האפשרות להוביל את סחורתו באפן אחר, ומשכך מבקש הוא למכר את סחורתו בזול.

הסוחרים כלם שישו על ההזדמנות שנקרתה לפנייהם, אולם נאלצו להשיב פניו ריקם כיון ששם הכסף מפיהם. רק ר' יוסל יכול היה לרכש את הסחורה, והוא אכן עשה זאת. הסחורה נמכרה לו בחצי המחיר, והוא מהר להסיעה על עגלתו ולשוב לעירו שמח וטוב לב.

מיום זה ואילך נקבע שמו בקרב הסוחרים: "יוסל בר מזל". אשרי הגבר אשר שם בה מבטחו.

יד מאור ושמש עמ' שמו

יום השוק בעיר דינוב היה מארע שאיש מסחרי הסביבה לא אבה להחמיץ. בהיותה של דינוב עיר מסחר מחוזית, אחת לתקופה היו מתקבצים ובאים אליה כל אכרי האזור וסוחריו ליום שוקי שעליו היתה עמר משענת פונקטם.

ביום זה המו העיר דינוב ומבואותיה מתנועה ערה של קונים ומוכרים על עגלותיהם טעונות הסחורה; המוכרים שמחו ברקון מחסניהם, והקונים שישו לרכש סחורה איכותית במחירי סיוטא, מתוך תקנה למוכרה בערים תמורת רוח הגון.

בינות להמון הסוחרים היהודים שעשו את דרכם ליריד, בלטה דמותו האצילית של ר' יאסל סוחר הפשתן, מי שנודע לשם בישראל כהרה"ק רבי יוסף מנייטאט ז"ל, בנו של הרה"ק בעל 'מאור ושמש', ומי שכנה בקרב חסידיו דורו: "דער גוטער יוד" - 'היהודי הטוב'. בימי עלומיו עסק רבי יאסל לפרנסתו במסחר הפשתן, ואף לאחר מכן, כאשר המוני חסידים שטחו לפתחו, המשיך להסתיר דרכיו ונהג כאיש פשוט עד אחרית ימיו.

באותם ימים שעסק במסחר התבולט רבי יאסל בין חבריו הסוחרים בצניעותו ובהילכותיו התמות; משהו ומתנו היה באמונה, ודקדוקו בדניי ממונות עד קצו של יו"ד, היה לשם דבר.

עתה עשה ר' יאסל את דרכו יחד עם חבריו סוחריו הסביבה לעבר העיר דינוב, כשעגלתו טעונה בסחורה, פרי עמלו ויגיעתו בחדשים האחרונים, ותקנה בלבו: למכר את סחורתו במהירות, להרוים תמורתה כדי מחית ביתו ומיד לשוב לשבת על התורה ועל העבודה כשיאפתו התמידית.

אולם זאת יש לדעת, כי גם בעסוקו במסחר, לא חשב ר' יאסל לרנע לוטר ולו על פסיק מהנהגותיו הרוחניות. וכן, עם בואו לדינוב בשעת בקר מקדמת, פגוד חבריו הסוחרים שכבר הספיקו לחטף תפלה תוך כדי הדרך, אצו רצו הישר אל מתחם היריד כדי להקדים לתפס מקום טוב וכולט להציב בו את דוכנם, להקמין ולסדר בו את הסחורה באפן שימשך אליהם את מרב הקונים, רבי יאסל היה היחיד מביניהם שפנה לכוון שונה בתכלית.

הוא לא חשב לרנע פחבריו, לפנות לעסקיו טרם התפלה, ואף לא נסה למכר את תפלתו. תחת זאת הוא פנה מן הדרך לעבר בית האכסניה, שם פתח בהכנות לתפלה כמנהגו מדי בקר, בדחילו ורחימו, אמר את סדר התהלים והמעמדות של אותו היום, אחר התעסף בטלית ובתפלין והחל להתפלל בקרולו במתינות ובהתלהבות, כמנהג מעות, מרש עד גמירא.

משסיים את תפלתו הוציא מתרמילו את פת השחרית שהכין לעצמו מבעוד מועד, אכל אותה לאטו וברך אחריה במתינות. את הכל עשה בנחת וללא בהילות, כשלמשך כל אותו הזמן לבו איתו בבטחונו בה שאיש מיושבי תבל לא יגע בפרנסה שהוכנה לו מן השמים. אחר פכלות הכל, כאשר סים ר' יוסל את עניניו בשעת בקר מאחרת, נטל את ששיו גזושי הפשתן ויצא אל השוק.

בהגיעו אל השוק, עלה בידו אף בקשי רב למצא פנה נחת פניהו בעבור דוכנו. וכן, רק בשעת צהרים מאחרת, סוף סוף עמד הדוכן על מכונן.

השעה כבר היתה מאחרת למדי. מרבית הקונים כבר עזבו את היריד עם עגלותיהם